

žinama i smanjivanja broja prognanika koji predstavljaju osnovno jezgro organiziranog kriminala. Smatrajući bandite glavnim krivcem za opću nesigurnost, koparski podestati i kapetani, rašporski kapetani, puljski knezovi, providuri i drugi upravitelji gradova su u svojim relacijama predlagali vladi različite mjere rješavanja situacije u Istri, koja je, unatoč povremenim pokušajima, ostajale neriješenima. Pokušaji organiziranja »bandita protiv banditizma«, otkupa i pomilovanja bandita, ali i vojni pohodi »crne vojske« na ugrožene krajeve, nailazili su na prepreke unutar samih sela. Detaljniji opis proceduralnih postupaka vezanih za otkrivanje, gonjenje i uhićenje razbojnika pokazuje da je zakonska procedura bila spora i omogućavala razbojnicima da umaknu s poprišta nedjela ili pripreme obranu. Predstavnici mletačke vlasti koji su dolazili na službu u Istru uvijek su iznova zaticali pojavu razbojništva i bez većih uspjeha iznova stavljali na dnevni red svojih službenih dužnosti. Razbojništvo tijekom XVII i XVIII stoljeća nije zapadalo u krizu, ali je »dovodilo u krizu mnoge institucije istarskog društva i to ne samo seljačkog, već društva uopće« (195).

U poglavlju »Zaključna razmatranja« (198–220) autor još jednom ukazuje na svrhu nastanka studije o razbojništvu u Istri od XVI do XVIII stoljeća. Smatrajući da za istarsku zbilju nije prikladna spomenuta Hobsbaumova paradigma »socijalnog banditizma«, autor ukazuje da je istarski banditizam »poput evropskog, bio primitivan oblik organiziranog društvenog protesta, možda najprimitivniji koji je uopće poznat« (214). Političke, društvene, etničke i kulturne različitosti utjecale su na stvaranje osebujnih odrednica istarskog socijalnog razbojništva, koje je »nesumnjivo dio evropskog razbojništva, ali autohton i nepovnljiv, bogat i osebujan po svojim varijantama« (214). Posljednjih desetljeća XVIII stoljeća banditizam u Istri bio je djelomično ublažen, predstavljajući, međutim, »zlokobni i pogubni simptom društvenog nereda... i velike krize koju je preživljavala Prejasna Kraljica Mora« (218).

Završavajući razmatranje djela M. Bertoša potrebno je istaći da ono predstavlja izuzetan doprinos poznavanju jednog dijela marginalnog društva Istre u dugom vremenskom razdoblju od XVI do XVIII stoljeća. Mikrohistorija kao poseban oblik proučavanja svijeta svakodnevlja i pojedinačnih sudbina individualnih, malih ljudi, otkriva se iscrpnim iznošenjem arhivske građe, prvenstveno sudskih spisa i službenih mletačkih izvještaja. Svijest razbojnika, prognanika, zlikovaca, obiteljskih klanova, nacionalno homogenih i heterogenih i drugih raznovrsno zasnovanih razbojničkih družina, prikazan je u kontekstu općih, širih društvenih, političkih, demografskih i kulturnih prilika u Istri tijekom gotovo tri stoljeća povijesnog razvoja. Metodološki postupci, tematska usmjerenost i odabiranje reprezentativne problematike predstavljene na sugestiv i pjesnički izražen način, čini ovo djelo izuzetnim prinosom poznavanju socijalne historije jedne mikroregije od XVI do XVIII stoljeća.

Lovorka Čoralić

ILJAS HADŽIBEGOVIĆ: BOSANSKOHERCEGOVAČKI GRADOVI NA RAZMEĐU 19. I 20. STOLJEĆA

Sarajevo 1991, str. 290.

Povijesću pojedinih bosanskohercegovačkih gradova dosad se bavilo više historičara, ali je Iljas Hadžibegović prvi koji je na jednom mjestu pokušao objediniti sva istraživanja koja se odnose na povijest gradova u Bosni i Hercegovini na razmeđu 19. i 20. stoljeća. Hadžibegović je dosadašnje spoznaje proširio originalnim istraživanjima i napravio knjigu čiji se značaj sastoji u tome što predstavlja dalji korak u traganju za novim modelima istraživanja ne samo razvoja pojedinih gradova, već nastanak i razvoja gradske civilizacije uopće. Osnovni sadržaj knjige *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća* čine kvantitativni pokazatelj o strukturalnim preobrazbama u bosanskohercegovačkim gradovima do kojih dolazi koncem 19. stoljeća shodno modernizacijskim procesima što su zahvatili bosanskohercegovačko društvo u to doba. Polazište od kojeg je autor krenuo u istraživanje povijesti gradova u Bosni i Hercegovini

na razmeđu 19. i 20. stoljeća jest shvaćanje da je to, zapravo, povijest sukoba tradicije i modernizacije, koja se nakon 1878. i uspostavljanja austrougarske vladavine na ovim prostorima odvijala po modelu sličnom modernizaciji u Hrvatskoj sredinom 19. stoljeća: ne modernizacija iznutra, već modernizacija podsticana inicijativom države. Ovdje se izgradnja industrije nije odvijala organskim pre-rastanjem manufakture u fabričku industriju, već angažiranjem državnog kapitala, dok je tanak sloj domaćeg građanstva zadržavao svoj tradicionalni rentijerski mentalitet.

Knjiga *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća* sadrži, pored uvodne studije (Problemski okviri izučavanja bosanskohercegovačkih gradova na razmeđu XIX i XX stoljeća, str. 7—106) u kojoj se analiziraju nacionalna, socijalna i vjerska struktura 66 naselja koja su 1910. stekla status gradske općine, podrobnu analizu nekoliko gradova s različitim funkcijom: Foča (str. 107—146) kao vojnostrateško uporište prema Crnoj Gori; Fojnica (str. 147—180), grad koji koncem 19. stoljeća ekonomski stagnira zbog izgradnje moderne industrije; Tuzla (str. 181—204) kao primjer industrijskog grada; Banjaluka (str. 205—204) koja i bez značajnije privredne ekspanzije postaje centar u kojem se izgrađuju moderne socijalne i političke ideje; Modriča (str. 215—240), posavski grad koji se razvija razhvaljujući modernom poljoprivrednom dobru, i Bugojno (str. 241—268) kao primjer grada koji ne izrasta na osmanskoj urbanoj tradiciji. Odmah se mora zamijetiti da nedostaje analiza još nekih gradova, kao što su, na primjer, Sarajevo i Mostar, pa se pokazatelji o preobrazbama unutar tih gradova moraju tražiti u uvodnoj studiji. Premda sâm autor ističe da su ovi primjeri doneseni »bez pretenzije da se uspostavlja određena čvršća tipologija gradova«, pravdajući takav postupak činjenicom da je, različito od potpuno jasne osmanske klasifikacije gradova (palanka, hisar, kale, varoš, kasaba i šehar), »za austrougarsku administraciju pojam gradskog naselja bio rastepljiva, labava kategorija koja najviše zavisi od realnih životnih potreba: upravnih, vojnih, političkih, ekonomskih i drugih«, oni, ipak, ukazuju na svo šarenilo pojmovne predodžbe grada koji na razmeđu 19. i 20. stoljeća, u sukobu tradicije i modernizacije koja se najbolje iskazuje kroz izmjenu socijalne strukture gradskog stanovništva, doživljava određene strukturalne preobrazbe. Međutim, ističe autor, kako modernizacija u Bosni i Hercegovini nije uhvatila šireg maha, te se i struktura čitavog društva sporo mijenjala, pa i struktura gradskog stanovništva. Sve do prvog svjetskog rata u bosanskohercegovačkim gradovima je bila naglašena agrarna komponenta, pa se čak procenat gradskog stanovništva povećao (od 1885. do 1910. agrarno stanovništvo u gradovima je uvećano za 9 odsto), što je posljedica činjenice da je 1897. novom organizacijom gradskih općina proširen teritorij grada čime su prigradska sela postala sastavni dio grada uvećavajući na taj način broj gradskog stanovništva kojem je agrarna djelatost osnovni izvor egzistencije. Drugi faktor koji je utjecao na uvećanje agrarnog stanovništva u gradovima bio je prelazak zemljoposjednika sa i bez kmetova iz sela u urbana središta. Ukupan porast broja zemljoposjednika u gradovima od 1895. do 1910. iznosio je 178 odsto, što je više nego porast ukupnog broja zemljoposjednika u Bosni i Hercegovini (uvećanje za 153 odsto u istom razdoblju). Sve ovo ukazuje na pojavu da nakon 1878. nije prekinuta tradicionalna struktura bosanskohercegovačkih gradova, mada se u njima stvarao novi sloj većinom doseljeničkog građanstva koji se u društvenoj hijerarhiji uspinjao zahvaljujući podršci države. Doseljenici su pred prvi svjetski rat u Bosni i Hercegovini činili oko 1/3 ukupnog građanstva »koje se po mnogo čemu razlikuje od domaćeg tradicionalnog građanstva i nosilac je procesa evropeizacije i modernizacije u bosanskohercegovačkim gradovima«.

Koncem 19. stoljeća mijenja se i nacionalna i vjerska struktura bosanskohercegovačkih gradova koja se ogleda kroz brzo nestajanje muslimanske većine, mada su Muslimani 1910. još uvijek imali neznatnu natpolovičnu većinu (50,3 odsto). »Nakon 1878. godine pokazalo se da nije bilo dovoljno međunarodnim pravom zaštititi muslimansku manjinu izvan Osmanskog Carstva, ako se istovremeno ne učvrsti i njihov ekonomski i društveni položaj. U svim novooslobođenim osmanskim provincijama koje su formirale nezavisne nacionalne države muslimansko stanovništvo došlo je pod udar novog sistema vlasti i, posebno, novih socijalnih odnosa u agraru, pa su bili prinuđeni na masovna iseljavanja«.

Autor se, osim ovih pitanja, bavi i problemima razvoja saobraćaja, privrede, kulture, prosvjete, a dotiče se i pitanja urbanog razvoja, mada nedostaje jedna šira analiza koja bi pokazala stupanj socio-kulturne preobrazbe društva s aspekta odnosa sela i grada. I nakon čitanja ove knjige ostaje nejasno koliko razlike

u socio-kulturnom smislu između sela i grada, koje su postale u vrijeme Osmanlija, a bile su rezultat osmanskog sistema vlasti koji se zadržavao do razine sela, nestaju u vrijeme austrougarske vladavine, s obzirom na činjenicu da, premda je pokrenut proces industrijalizacije, nije izgrađena jaka industrijska civilizacija. No, bez obzira što nedostaje takva analiza, kvantitativni pokazatelji koje Hadžibegović donosi u svojoj knjizi pružaju dovoljno materijala da se ona napravi. U tome se i sastoji vrijednost ove knjige.

Husnija Kamberović

BIOGRAD I NJEGOVA OKOLICA U PROŠLOSTI

Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine, Biogradski zbornik, sv. 1, Zadar 1990., str. 720.

Znanstveni skup »Biograd i njegova okolica u prošlosti« održan je u Biogradu na moru od 11. do 13. 11. 1988. godine u organizaciji Zavoda za povijesne znanosti Filozofskog fakulteta u Zadru i SIZ-a za kulturu općine Biograd, a pod pokroviteljstvom JAZU u Zagrebu i Skupštine općine Biograd. Učešće znanstvenika iz različitih područja društveno-humanističkih i prirodnih znanosti, nastojala se osvijetliti gospodarska, politička i kulturna povijest biogradskog kraja. U zborniku je objavljeno 35 radova u kojima se obrađuju pojedini aspekti iz razdoblja prapovijesti, antike, srednjeg vijeka, mletačke uprave, turskih provala, austrijskog vladanja, perioda između dva rata i poratno vrijeme. Premda su učestvovali u radu skupa, radove za tisak nisu na vrijeme predala osmorica predavača: Z. Brusić, J. Belošević, V. Cestarić-Jakić, M. Domjan, N. Jakšić, D. Bulić, I. Eškinja i V. Jadrešić, te stoga nisu mogli ući u Zbornik.

U prvom dijelu zbornika nalazi se predgovor Š. Batovića (9—15) i program znanstvenog skupa (17—18), te pozdravni govori Š. Batovića (19—20), B. Finke (20—21) i I. Stopfera (21—22).

Prvi referat »Stanje i razvojni pravci biogradskog kraja« (23—34). I. Stopfera ukazuje na aktualno demografsko i privredno stanje općine Biograd n/m. Navodeći osnovne pokazatelje ekonomskog razvoja autor zaključuje da su velik broj nezaposlenih i nerazvijena privreda osnovni uzroci svrstavanja Biograda u nerazvijene općine Hrvatske. »Stanje i problemi kulture u Biogradskom kraju« tema su rada B. Došena (35—38) u kojima autor ističe, da i pored djelovanja Narodnog Sveučilišta i Zavičajnog muzeja, te izdavanja zbornika o povijesti Vrane i Pašmana, kulturnu aktivnost na ovom području i dalje obilježava nerazvijenost. Z. Magaš u radu »Osnovna geografska obilježja biogradske mikroregije« (39—93) razmatra osnovna prirodno-geografska, demografska i gospodarska obilježja biogradskog područja, ukazujući na njihov utjecaj na optimalan razvoj turizam i poljoprivrede. Rad Š. Batovića »Novija istraživanja prapovijesti u biogradskom kraju« (85—171) daje pregled i sadašnje stanje istraživanja prapovijesti biogradske okolice, ukazujući da se, uz rijetke mjesne osobitosti (Polača, Jagodnja), na ovom prostoru razvijala ista kultura i način življenja kao i u cijeloj sjevernoj Dalmaciji. »Blandona i susjedna središta — prilog antičkoj topografiji biogradskog područja« tema su rada S. Čače (197—212). Autor navodi literarne i arheološke izvore i raspravlja o položaju Blandone i susjednih naselja u kasno-liburnskom i ranom rimskom razdoblju. »Biogradski kraj u rimsko doba« prikazuje B. Nedved (213—246), ukazujući na postojanje 35 gospodarskih imanja, 8 epigrafskih spomenika i niz gradina, čiji se kontinuitet održao do 1. st. n. e. P. Vežić u radu »Klesarska radionica u kasnoantičkom Zadru« (247—262) povezuje tri ulomka pluteja sa nizom ornamenata »(Zavičajni muzej Biograda) sa ulomcima pluteja sv. Tome i sv. Stjepana u Zadru i Supetarskoj Drazi na Rabu. Ukazujući na njihove istovjetne tipološke osobine smatra da pripadaju jedinstvenoj klesarskoj radionici iz Zadra. »Biograd za vrijeme hrvatskih narodnih vladara tema je rada S. Antoljaka (263—277). Na osnovu povelja, izvora i literature o Biogradu autor razmatra vrijeme osnutka biskupije i djelovanje pojedinih biskupa, te gospodarsko stanje i kulturnu ulogu benediktanskog samostana sv. Ivana. R. Jurić u prilogu »Srednjovjekovni spomenici na biogradskom po-

UDK 949.713

ISSN 0351-2142

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 24

ZAGREB

1991.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul.1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti, tehnologije i informatike.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859 1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547 2 — 84 — 1984.

R A D O V I 24

Za izdavača
dr. Nikši Stančić

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

BOBAN mr. BRANKA, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
BUDAK dr. NEVEN, Filozofski fakultet Zagreb
ČORALIĆ LOVORKA, prof. Demonjina 9 Zagreb
GOLDSTEIN dr. IVO, Filozofski fakultet Zagreb
GRGIN BORISLAV, Filozofski fakultet Zagreb
HRABAK dr. BOGUMIL, Filozofski fakultet Novi Sad
JURIŠIĆ mr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
KEMBEROVIĆ HUSNIJA, prof. Sarajevo
KARAMAN dr. IGOR, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
KOLAR DIMITRIJEVIĆ dr. MIRA, Filozofski fakultet Zagreb
KOSTELAC ANA, student Filozofski fakultet Zagreb
KRIŽAK TIMUR, student Filozofski fakultet Zagreb
LABAŠ RENATA, student Filozofski fakultet Zagreb
LEČEK SUZANA, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
MIROŠEVIĆ dr. FRANKO, Školska knjiga, Zagreb
OČAK dr. IVAN, Kroflinova 38 Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
POLIĆ BOBIĆ dr. MIRJANA, Filozofski fakultet Zagreb
PRLENDER mr. IVICA, Filozofski fakultet Zagreb
STRČIĆ dr. PETAR, Arhiv JAZU Zagreb